

ЗМІСТОВНІСТЬ І ВИРАЗНІСТЬ ОФОРМЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КНИГИ

В цій статті зроблено спробу проаналізувати мистецтво оформлення видань «Політвидаву України» в 1975—на початку 1976 років у світлі завдань підвищення якості оформлення книги, поставлених XXV з'їздом КПРС.

Ми послуговуємось класифікацією типів зовнішнього оформлення, запропонованою В. М. Ляховим (Оформление советской книги. М., «Книга», 1966). Залежно від того, які елементи переважають на обкладинці й оправі, розрізняють п'ять типів оформлення: шрифтове, орнаментально-декоративне, предметно-тематичне, сюжетно-тематичне та ідейно-символічне.

Серед проаналізованих книжок (близько п'ятдесяти) окремі типи оформлення застосовано у таких співвідношеннях: предметно-тематичні із застосуванням фотозображень — 21 книга (кольорове фото — 5, фотомонтаж — 4, спеціальна обробка фотознімків — 1), шрифтовий — 18, сюжетно-тематичний — 7 (у тому числі використано одну гравюру на дереві), ідейно-символічний — 4, орнаментальний — 2. Такий поділ свідчить про переважання типів оформлення з сюжетними чи предметними зображеннями, хоч це явище спостерігалось не завжди.

Процес формування шрифтових обкладинок, суперобкладинок і оправ став більш творчим, зросла увага до виражальних засобів, зокрема кольору, рисунка шрифту, фактур, декоративних не орнаментальних елементів. Впадає в око більша порівняно з попередніми роками кольорова різноманітність видань. Цілком доцільно змінюються, наприклад, кольори облямування обкладинок малоформатної серії праць В. І. Леніна (художник М. Ф. Остапко). Кольори допомагають краще відрізнити одну книжку від іншої, збагачують зовнішність серії в цілому. Незважаючи на різноманітність кольорів, серія не втрачає графічної єдності. Усі обкладинки об'єднують постійний золотистий колір факсиміле, тоненької лінійної рамочки (на внутрішньому боці кольорового облямування), а також чорний колір тонового портрета В. І. Леніна і шрифту назви.

У ряді обкладинок вдало поєднуються цікаві шрифтові розв'язання з осмисленим використанням декоративних мотивів, що підвищують виразність обкладинки. Слід відзначити також вміння деяких художників обдумано компоувати шрифти на обкладин-

ках книжок з довгими назвами. Наприклад, монументальністю, завершеністю відзначається шрифтова композиція на суперобкладинці книги «Коммунистическая партия — организатор освобождения Советской Украины от фашистских захватчиков». Художник Д. Д. Грибов успішно впорався з компоюванням суперобкладинки. Ця ж суперобкладинка одночасно є прикладом змістовного використання декоративного фону. Темне тло своїм графічним візерунком нагадує ніби відблиски язиків полум'я і, безперечно, викликає співзвучне змістові книги емоційне враження.

Ще один приклад переконливого вирішення композиції з великим шрифтовим навантаженням — оправа книги «Історичний досвід КПРС у соціалістичному і комуністичному будівництві та його міжнародне значення» (художник Є. С. Гапон). Тут контури земної кулі органічно поєднуються з рядками назви у цілісну композицію. На титулі шрифтова композиція без цього елемента не має такої закінченості. Отже, декоративні елементи іноді допомагають краще впоратися і з композицією шрифту назви.

Вдало використано як декоративну шрифтову ілюстрацію надрукований на машинці документ в обкладинці книги В. П. Черденченка «Коллаборационисты». Можна виправдати у зв'язку із загальним задумом оформлення і «стрибаючі» (зрушені по вертикалі) букви рядка назви. Динамізм шрифтових композицій — ще один виражальний засіб зовнішнього оформлення.

Предметно-тематичні обкладинки містять певні предметні зображення, що відбивають зміст книги. У «Політвидавї України» вони часто вирішуються з використанням фотознімків — документальних, художніх, чорно-білих і репродукцій кольорових слайдів. У кількох книжках вміщено фотопортрети. Фотографії документалізмом, репортажним характером, художніми особливостями у багатьох випадках співзвучні суспільно-політичній, публіцистичній літературі і здатні збільшити функціональну активність зовнішнього оформлення.

Засоби використання фотографій у зовнішньому оформленні сучасних видань досить різноманітні. А. Ф. Пономаренко, наприклад, вмiло закомпоував фотографію В. І. Ленiна в овальну лiнійну рамку на стримано вирішеній оправі № 4 книги «В. І. Ленін. Короткий біографічний нарис». Точно визначено розмір портрета, форму овала, його місце на обкладинці, зв'язок зі шрифтом. Книга взагалі відзначається цілісністю оформлення. Шкода тільки, що рівновагу світлого та стрункого титульного розвороту до певної міри порушує темний рядок шрифту в верхній частині лівій сторінки розвороту. Червоного кольору форзаці підкреслюють стриману монохромність і білизну оправи та сторінок книжки.

Активно використано фотографії в оформленні серії «Люди трудового подвигу» (художник В. В. Сокирко). Книги цієї серії мають оправу № 5, але з незвичайним, розширеним ледерновим корінцем і з припресованою до паперового покриття плівкою. Ця

особливість надає серії своєрідності. Колір фону паперового покриття підбрано точно до кольору ледерину. Тому кришка оправи сприймається як цілісна, єдина в кольорі, але багата різними фактурами матеріалів, що створює додатковий оформлювальний ефект. Лаконізму та цілісності зовнішнього оформлення сприяє єдність за розміром і рисунком шрифтів назви та прізвища автора. Збільшення шрифту прізвища в цьому випадку виправдано тим, що автори — ушлявлені Герої Соціалістичної Праці, які розповідають про своє життя і трудові звершення. Фотографії на оправах книг серії показують об'єкти промисловості, сільського господарства, транспорту тієї галузі, де працює автор. Тема оправи розвивається далі на форзацах, де також надруковано фотознімки (в обріз). Кольорова гармонія книги підтримується і тим, що колір зовнішнього оформлення використано для друку другою фарбою рядка назви книги на титулі.

Не перший рік виходить серія книжок «Людина, суспільство, прогрес», на обкладинках якої вміщуються репродукції з кольорових слайдів. Використання кольорових слайдів для оформлення книжкової продукції — прогресивний оформительський прийом, але, якщо врахувати багаточисленність масових журналів, туристських буклетів, оформлених саме в такий спосіб, то виникає побоювання, що книга зі звичайною кольоровою обкладинкою може втратити специфічну виразність. Тому особливі вимоги треба поставити до художніх якостей і «обкладинковості» самого слайда. Такі якості до деякої міри властиві кольоровій обкладинці книжки «Творці нового життя».

У внутрішньому оформленні видань серії «Людина, суспільство, прогрес» художникам і технічним редакторам легше уникнути ускладнень, коли дотримуватись єдиного серійного композиційного принципу. Проте такого принципу важко дотримувати, наприклад у книзі М. Олійника «Знамення нашої епохи» текст від автора за обсягом удвоє більший від такого ж тексту в книзі А. Михайленка «Творці нового життя».

До сфери художнього конструювання і оформлення книги останнім часом включаються майже всі елементи друкованого видання, але у багатьох видавництвах поза увагою художників залишаються деякі вступні тексти, передмови, анотації, компоновання і кадрування портретів авторів, хоч значення цих елементів у загальному художньому ансамблі книжок чи брошур велике. У ряді книжок серії варто було б точніше врівноважити другу сторінку, на якій розміщується невеликий фотопортрет автора і присвячений йому текст (асиметрична композиція), з третьою сторінкою — титульним аркушем (симетрична композиція). Слід було б також продумати серійний принцип відбивки підзаголовка від заголовка.

Крім згаданої серії, кольорові слайди використано у зовнішньому оформленні ще кількох видань. Виділяється виразним змістовним оформленням книга «Безсмертя полум'яних літ», яку доцільно розглянути більш докладно (художник Р. З. Масаутов).

Художник знайшов стилістичне поєднання шрифтів, лінійних елементів і слайдів, створив монументальний і строгий образ видання, який цілком відповідає змісту. Рядки чіткого гротескового шрифту назви на суперобкладинці, оправі і титулі, замнуті горизонтальними лініями. Створюється прямокутник, що впорядковує шрифтову групу з різною довжиною рядків, індивідуалізує обличчя книги, надає композиції бажаної строгості. Вдалим щодо змісту і зумовленим композиційними міркуваннями є доповнення шрифтової групи п'ятикутною зіркою. Суперобкладинка, оправа, титул, шмуцтитули об'єднані композиційними і за шрифтовим розв'язанням у цілісний ансамбль.

Дещо світлуватий шрифт цитати, розміщеної після титульного аркуша, надрукованого способом виворотки. Тонкі лінії цього шрифту подекуди «затягнуті» фарбою. Доцільно було б набрати цитату шрифтом напівжирного накреслення, тим більше, що усю рубрикацію книги набрано саме напівжирним шрифтом. Фронтисписом є виразне, змістовне фото, яке відзначається лаконізмом. Чітко членують книгу шмуцтитули, на звороті яких розміщено навіліт фотоілюстрації відповідної тематики.

У середині книги вставлено аркуш (16 сторінок) ілюстрацій — кольорових репродукцій зі слайдів, надрукованих на крейдованому папері. Виникло складне завдання поєднати на сусідніх сторінках різносюжетні ілюстрації. Цьому допомагає у ряді розворотів достатньо широке поле біля корінця, що розділяє зображення. Не викликають заперечень і розворотні ілюстрації. Однак не досить переконливо виглядають деякі розвороти, де різні за сюжетом і масштабом, але близькі тематично ілюстрації з'єднуються в корінці (без поля). Створюється враження суміщення в одному зображенні різних точок зйомки, різних перспектив, тобто невинновдано об'єднуються ніби в одну ілюстрацію несумісні з художнього боку, хоч і близькі за тематикою зображення.

Різні грані змісту книги вдається краще відбити у зовнішньому оформленні, коли у композицію обкладинки чи оправы включається не один, а кілька фотознімків. Варіювання їх розмірів і форми (тут можна використовувати і прийом обтравки) допомагає у поєднанні з шрифтом назви створювати оригінальні композиції, здатні виразно індивідуалізувати обличчя книги. При цьому легше уникнути композиційних повторів, штампів.

Зазначеними елементами оформлення відзначається серія, присвячена країнам соціалістичної співдружності (художник Д. І. Загороднюк, дипломна робота, УПІ ім. Ів. Федорова). Кілька різних за розмірами і формою фотографій тут об'єднано в оригінальну цілісну композицію, центром якої є герб на яскраво-червоній підкладці. Орнаментальні смужки-лінійки зверху і знизу замкають шрифт назви і надають шрифтовій групі форми прапорця, за держак якого править композиційна вісь групування фотографій. Зображувальні елементи обкладинки ефективно виконують інформаційну функцію. Читач, навіть не прочитавши назви книжки, швидко визначає, про яку країну йдеться. Фотографії групу-

ються навколо герба і складають цілісну композицію, яка злегка змінюється в загальному контурі (у певних межах) на кожній новій обкладинці.

Цілісності та витонченості сприяє використання у внутрішньому і зовнішньому оформленні серії світлих невеликих за кеглем шрифтів. Дієвість впливу змісту книжок підвищується за рахунок введення цитат на шмуцтитулах та інших сторінках книги, друкування їх червоною фарбою, декоративного вирішення діаграм, виконаних у дві фарби.

Спрямовує і полегшує процес сприймання змісту текстового і графічного матеріалу книжок і системна, продумана верстка ілюстрацій. Сторінкові ілюстрації на зворотах шмуцтитулів розміщують навиліт. Форматні фотографії верстають відкритою версткою зверху на полосах, підписи ставлять над ними, рівняючи по верхньому краю полоси набору. Перспективним для зовнішнього оформлення політичних видань є художній прийом фотомонтажу, а також монтаж рисунків з фотографіями в єдиній композиції. Прикладом цікавого поєднання фотографій є оправа до книги Я. Тихомирова «Встречи и надежды» (художник С. Й. Бродський). У двох планах і двох кольорах разом подані сучасна фотографія (зустріч ветеранів) та історична (руїни знищеного війною міста). Зміст кожної з них при такому поєднанні набагато підсилюється. На жаль, доводиться обмежитись цим прикладом, бо художники ще не приділяють належної уваги таким варіантам.

Зміст багатьох політичних видань можна ефективно відобразити за допомогою сюжетно-тематичного зовнішнього оформлення з використанням малюнка. Наприклад, у книгах С. А. Ковпака «Від Путівля до Карпат» і В. І. Чуйкова «Кінець третього рейху» на оправах — сюжетне зображення, виконане у стилі фотографіки. Дещо ближче до звичайного рисунка (але з відчутним впливом фотографіки) виконано зображення на оправах книг «Нас вдохновляла революция» і А. К. Недбайла «В гвардейской семье». Фотографіка в зовнішньому оформленні книги завдяки властивому їй узагальненню і чіткості часто краще репродукується у друці, ніж звичайна фотографія, буває більш виразна і лаконічна, зберігаючи певну переконливість документа. Фотографіка вплинула й на сучасну техніку малюнка як елемента оформлення друкованої продукції.

Цінність фотографіки в оформленні книг полягає, зокрема, і в тому, що вона часто набуває дуже важливої плакатної і «обкладинкової» виразності. Мистецтво фотографіки тонке і складне, потребує спеціальної технології.

Не часто можна знайти серед політичних видань обкладинку з тематичною гравюрою. Гравюра збагачує можливості художника, урізноманітнює обличчя книги, тому її слід частіше використовувати.

Стрункість композиції, витонченість формату притаманна книзі «М. І. Калінін про виховання комуністичної свідомості». На суперобкладинці в обтравку відтворено тоновий портрет видатно-

го діяча Комуністичної партії і Радянської держави, що сприяє поєднанню портрета з фоном і шрифтом назви. Однак знайдений у зовнішньому оформленні легкий рисунок шрифту слід було б використати і на титулі.

Оформлення окремих видань у тих випадках, коли це відповідає змісту твору, можливе і з використанням орнаменту. Про це свідчить зі смаком оформлена орнаментальна обкладинка книги Д. Дарманського «Обряд у житті людини» (художник Д. О. Лукомський).

Доречним для певних політичних видань може бути ідейно-символічний тип зовнішнього оформлення.

Нарядна і строга ідейно-символічна оправа до книги «В. І. Ленін про пресу». Блітовим тисненням виконано повтори декоративно-стилізованих зображень розворотів книг, що створюють своєрідний ритмічний орнамент. На цих розворотах вміщено серп і молот. Виразна оправа до книги «Корсунь-Шевченковская битва» (художник Р. З. Масаутов). Оправа відображає зміст твору, містить великий ідейний заряд, динамічна, доцільно плакатна. На оправі виникли незвичні для способу тиснення фольгою на ледерні графічні ефекти, що нагадують шовко-трафаретний друк. Оригінально вирішено об'ємний шрифт. Цілісно продумано внутрішнє оформлення книги. В одному ключі з фронтисписом вирішено зворотні боки шмуцтитулів. Титул поєднується з шмуцтитулами за допомогою кольору іншої фарби і лінійки.

Отже, книжкова продукція видавництва урізноманітнілася щодо типів оформлення, композицій, кольорової гами, виразності і змістовності оправ та обкладинок. Проте сучасний розвиток мистецтва книги ставить нові складні завдання. Необхідно сміливіше оновлювати «лице» політичної книги, збагачувати її внутрішнє оформлення, розробляти методику режисури видань, ілюстрування всіх видів політичної літератури, чіткіше орієнтувати ряд книжок на певну групу читачів.

Аналіз сучасних досягнень мистецтва художньо-технічного оформлення політичної книги на Україні засвідчує поживавлення роботи у цій галузі. Є всі підстави сподіватися на дальші значні успіхи на цьому шляху.

B. V. VALUYENKO

THE SAPIDITY AND EXPRESSIVENESS OF A POLITICAL BOOK MOUNTING

S u m m a r y

The main directions and useful experience of artists' and publishers' work are revealed in the field of a Ukrainian political book art. On the basis of this material analysis, fruitful traditions of Soviet bookpublication and new important phenomena in the mounting of a modern book are given. Some theoretical generalizations, actual creative assignments are formulated which are directed to the improvement of the artistic quality of political editions.